

УДК 37.091.12:070(477) «1937/1939»

DOI 10.24919/2519-058x.5.117182

Марія БИСТРА,*orcid.org/0000-0002-3473-1755**кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна, Вінниця) m.bistra@donnu.edu.ua***ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ КІНЦЯ 1930-х рр. НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА»**

У роботі на основі комплексного аналізу матеріалів типової для Радянської України газети – друкованого органу Вінницького обкому та міському КП(б)У, облвиконкому та облпрофради «Більшовицька правда» за 1937 – 1939 рр. робиться спроба відтворити образ радянського вчителя кінця 1930-х років, який насаджувався у радянському соціумі. Зроблено висновок, що матеріали газети відкривають широкі можливості реконструкції уявлень владних структур про героя і антигероя «освітнього фронту». Змальований пресою образ радянського вчителя мав не багато спільного з реальним пересічним вчителем доби.

Ключові слова: образ радянського вчителя, педагог, освіта, школярі, газета, «Більшовицька правда».

Літ. 46.

Maria BYSTRA,

Ph D (History), docent, doctoral student at the department «History of Ukraine» of Vasyl's Stus Donetsk National University (Ukraine, Vinnitsa) m.bistra@donnu.edu.ua

THE IMAGE OF THE SOVIET TEACHER IN PERIODICAL PUBLICATIONS OF UKRAINE IN THE LAST 1930s. ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER «BILSHOVITSKA PRAVDA»

The work is an attempt to recreate the image of a Soviet teacher in the late 30's. XX century, and based on a comprehensive analysis of typical materials for the Soviet Ukraine newspaper – the printed organ of the Vinnitsa regional committee of the KP(b)U, periodical magazine of Regional Executive Committee and the Regional Council, «Bilshovitska Pravda» for 1937 – 1939 (700 numbers).

Quantitative and qualitative analysis of the newspaper's materials shows that publications about education, teachers, students and students occupy a significant, though not the main, place. Teachers were given the leading role in the education of the younger generation of «builders of communism». Therefore, a lot of attention in the articles of «Bilshovitska Pravda» is given to the creating of the image of an ideal Soviet teacher. The teacher had such important features as social activity, mastery of the fundamentals of the theory of Marxism-Leninism, high level of professionalism, atheistic views, high authority among pupils and the population. The appearance of the teacher, which was maximally fitted to the standard, occupied a significant place in the image of the Soviet teacher. Various articles about the high social status of Soviet teachers were published in order to form representations about the prestige of the teaching profession whose aim was to emphasize the high social status of Soviet educators. «Bilshovitska Pravda» in every possible way praised the best teachers of the USSR and the Ukrainian SSR, popularized professional and social experience of teachers. The authors of the articles drew the image of a negative teacher in order to contrast the to an ideal teacher. The negative teacher had such characteristic features as low level of useful social activity, lack of professional qualifications, various ideological «deviations» (Trotskyism, bourgeois nationalism, fascism) «wrecking activity» in education, drunkenness, professional negligence, immoral behavior and low authority. Such a teacher was strongly condemned and was not desirable to follow.

Author of the scientific article concluded that the materials of the newspaper allow to reconstruct about the hero and antihero of the «educational front» given by the government. The image of the Soviet teacher, which press created, was idealized and had little in common with the real average teacher of this era.

Key words: image of a Soviet teacher, pedagogue, education, schoolchildren, newspaper, «Bilshovitska pravda».

Ref. 46.

ОБРАЗ СОВЕТСКОГО УЧИТЕЛЯ В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ УКРАИНЫ КОНЦА 1930-х гг. НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА»

В работе на основе комплексного анализа материалов типичной для Советской Украины газеты – печатного органа Винницкого обкома КП(б)У, облисполкома и облпрофсовета «Більшовицька правда» за 1937 – 1939 гг. делается попытка воссоздать образ советского учителя конца 1930-х гг., который насаждался в советском социуме. Делается вывод, что материалы газеты открывают широкие возможности для реконструкции представлений властных структур о герое и антигерое «образовательного фронта». Созданный прессой образ советского учителя имел не много общего с реальным среднестатистическим учителем данной эпохи.

Ключевые слова: образ советского учителя, педагог, образование, школьники, газета, «Більшовицька правда».

Лит. 46.

Постановка проблеми. Розбудова радянської держави, супроводжувалася докорінними змінами у соціальній сфері, формувався новий соціальний тип людини – «радянська людина», що мала відповідний набір ціннісних орієнтирів і особистих якостей. Для того, щоб спрямувати розвиток суспільства у потрібному напрямку потрібні були яскраві приклади героїв і антигероїв, образи яких повинні були надихати широкі маси і спонукати до наслідування, або викликати відразу і осуд. Одним з таких соціальних ідеалів у 1930-х рр. стає новий тип працівника освіти – «вчителя-ударника», який повинен бути прикладом для багатьох і, у першу чергу, для молоді, нового покоління «будівників комунізму». І, звичайно, у «країні суцільної грамотності» не було кращого місця популяризації позитивного образу радянського вчителя як шпальти місцевих періодичних видань.

Аналіз досліджень. Осмислення ролі учителя в українському радянському суспільстві міжвоєнної доби наукова проблема, яка неодноразово порушувалася науковцями [1; 44; 46]. На сьогоднішній день існує досить солідна історіографія даної проблематики. Проте образ радянського вчителя в контексті українських офіційних радянсько-партійних мас-медіа регіонального масштабу не став предметом спеціального дослідження і потребує вивчення.

До аналізу було залучено газету «Більшовицька правда» за 1937 – 1938 рр. і за перші чотири місяці 1939 рр. (всього 700 номерів, з № 1337 по № 2036), яка була офіційним друкованим органом Винницького обкому та міському КП(б)У, облвиконкому та облпрофради. Газета під такою назвою виходила з 1932 р., була значною за обсягом (4 сторінки А2) і видавалася 6 разів на тиждень українською мовою. Це досить типове для того періоду офіційне видання, яких було сотні на теренах СРСР. Тут містилися різнопланові матеріали, які загалом відбивали економічні, політичні і культурні процеси у країні Рад, а також події місцевого масштабу, що дозволяють визначити і специфіку регіону.

Метою статті є відтворення образу радянського вчителя у періодичних виданнях України кінця 1930-х рр. на прикладі газети «Більшовицька правда».

Виклад основного матеріалу. Значною мірою за допомогою періодичних видань у громадській думці формується образ ідеального радянського педагога, на який повинно було рівнятися не одне покоління реальних учителів Радянської України. Яким же, на думку партійних і радянських органів повинен був бути ідеальний учитель? Цілком природно, що вимоги до радянського вчителя були набагато вищими, ніж до пересічного радянського громадянина, оскільки в руках педагогів знаходилося навчання і виховання молодого покоління – майбутнього держави. Завдання радянського вчителя, на думку керівників комуністичної партії, виходило далеко за межі його професійної діяльності. Педагоги повинні були поєднувати викладання з пропагандою ідей партії в масах, брати активну участь в комуністичному будівництві. Про статус учителя В. І. Ленін писав: «Народний учитель повинен у нас бути поставлений на таку висоту, на якій він ніколи не стояв і не стоїть»

і не може стояти в буржуазному суспільстві. [...] До цього стану справ ми повинні йти систематичною, неухильною, наполегливою роботою і над його духовним піднесенням, і над його всебічною підготовкою до його дійсно високого звання, і головне – над піднесенням його матеріального становища» [4].

«Наш педагог мусить бути ідейно і політично витриманий, озброєний і вміти поєднувати майстерність навчання з високим мистецтвом виховання. Справжній педагог – інженер виховання – знає живий матеріал, з яким він має справу, любить дітей, знає їх психологію і завжди вміє знайти шлях до серця дитини». Соціальну значущість педагога у газеті порівнювали із значенням письменника («інженером людських душ») і революціонера [13].

Важливою передумовою формування суспільної думки про радянського вчителя як важливого члена соціуму є наголошення на високій соціальній цінності освіти як такої. Це яскраво видно з газетних матеріалів, у яких чимало місця відведено освітній тематиці. Промовистим свідченням піклування про освіту і вчителя стають публікації державного бюджету СРСР і УРСР з видатками на освітню сферу [11]. Майже у кожному номері «Більшовицької правди» присутні публікації про навчальні заклади, учнів, студентів і педагогів, чимало світлин. Протягом 1937 р. в газеті було надруковано 28 фотографій школярів, що були відмінниками навчання. А у 1939 р. тільки за один квітень місць (26 номерів) на шпальтах газети було розміщено шість світлин учнів і одну – учителя.

Демонстрацією високої цінності кращих педагогів і всілякої турботи про них є оприлюднення через засоби масової інформації постанови про підвищення заробітної плати педагогічному персоналу, а також статистичних даних про зростання рівня прибутків учителів [3; 19].

У «Більшовицькій Правді» мали місце публікації розгорнутого характеру, що повинні були переконати абітурієнтів у перевагах і значущості учительської професії: «Радянському педагогові доручена важлива і відповідальна справа – формування свідомості і світогляду нашої прекрасної молоді. Це на нього – радянського педагога – покладено високе й почесне завдання збагатити наших дітей і юнацтво кращими здобутками людської культури й освіти, виховати молодь в душі соціалістичного гуманізму і підготувати її до повного завершення справи побудови комунізму. Що може бути краще і почесніше такої ролі?» [13].

Держава намагалася показати громадянам цінність кращих учителів і в інший спосіб. Особливо суворістю каралися злочини проти таких кращих громадян. Так, 11 грудня 1936 р. у м. Мелекесі РРФСР була «по звірячому вбита при поверненні із Москви з Надзвичайного VIII Всесоюзного З'їзду Марія Володимирівна Проніна, громадська діячка, одна з кращих народних вчительок» [5]. Справа набула всесоюзного резонансу і була розкрита у рекордні строки. Солідний за обсягом обвинувачувальний висновок, оприлюднений у пресі, було затверджено особисто Прокурором СРСР А. Вишинським. У вбивстві звинувачено злочинну групу («виходці з соціально-ворожого середовища»), члени якої, що цікаво, орудували у місті тривалий період часу, але не були затримані доти, доки не вбили активістку [5]. Вирок був вельми суворим і широко висвітлювався у пресі [7].

За допомогою мас-медіа формувалася уява про високий професійний рівень радянського учительства. Для цього популяризувався досвід кращих учителів СРСР. Взірцем для пересічного радянського вчителя повинні були стати Н. К. Крупська, І. П. Павлов, А. С. Макаренко, І. М. Сеченов [13]. Широко висвітлювалися на шпальтах газети і робота кращих педагогів Вінниччини: О. Д. Ковалик, К. М. Крижанської, Р. А. Трахтенберга та інших [8; 31; 34].

10 квітня 1936 р було прийнято Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про персональні звання для учителів початкових і середніх шкіл»: «вчитель початкової школи», «вчитель середньої школи», а також почесне – «заслужений вчитель школи», що надавалися після атестації пожиттєво і оприлюднювалися у пресі [43, 197]. Значення для учительства даного урядового рішення обговорювали у газеті: «Постанова... виражає піклування радянської влади про вчителя, створює всі умови для того, щоб радянський учитель був поставлений на таку висоту, про яку говорив у свій час Ленін» [4].

Проте сам хід обов'язкової атестації вчителів 1936 – 1938 рр. відображення у «Більшовицькій правді» не знайшов, що і не дивно, бо результати атестації були настільки не втішними, що могли б зіпсувати так ретельно змальований протягом багатьох років позитивний образ радянського учительства. За офіційними даними у 1936 – 1937 рр. в ході атестації з педагогів України отримали звання вчителя тільки 9,8 %, інші 86,7 % педагогів були допущені до викладання за умови підви-

щення освітнього рівня, а з 361 особі, або 3,5 %, взагалі заборонили працювати у школі [45, 24–25]. Водночас, інформація про те, що 55 освітян України отримали звання «заслужений учитель» (серед них між іншим 25 педагогів Вінницької області), була надрукована на першій полосі газети [37].

Пояснення причин невдач у освітній сфері на сторінках газет виглядали доволі зрозуміло і просто: у всьому винні вороги народу. У випуску газети від 22 січня 1938 р. зазначалося: «Підлі вороги народу – троцькістсько-бухарінська і буржуазно-націоналістично-фашистська погань чимало нашкочили в справі народної освіти» [23]. Саме ж радянське учительство, за даними газети, неухильно і наполегливо працювало над підвищенням кваліфікації у різний спосіб [28; 39].

Важливою рисою радянського учительства вважалася його обізнаність в комуністичній ідеології, а також взірцева соціальна активність. Про значну увагу до ідеологічної підготовки вчителів свідчать публікації, де йдеться про створення спеціально для них 2-річних комуністичних шкіл, вечірнього учительського комвішу тощо [12; 27]. Матеріали «Більшовицької правди» дозволяють стверджувати, що освітяни відігравали значну роль роз'ясненні населенню нового виборчого закону, а також у передвиборній кампанії до Верховної Ради СРСР і УРСР, а також у проведенні Всесоюзних переписів населення [20, 30]. Газета від 16 листопада 1937 р. містить статтю «Педагог-агітатор», у якій детально висвітлено агітаційну діяльність вчителя Івана Ілліча Станківського [21].

У 1930-і рр. у країні розгортається соціалістичне змагання, яке охоплює і педагогічні колективи країни. Про це свідчать відкриті листи учителів, які викликають на соцзмагання своїх колег, повідомлення про змагання між учнями, зобов'язання учителів щодо усунення недоліків у роботі [9; 26].

Освітяни були залучені і до лікнепу, читання публічних лекцій на різноманітні теми [40]. Вони не стояли осторонь боротьби з інфекційними захворюваннями, про що свідчать публікації «Нарада педагогів і лікарів» та «Грип у дитинстві» [18; 29].

Важливою рисою образу радянського вчителя було його негативне ставлення до релігії загалом і служителів культу зокрема. Так, вчителька К. М. Крижанська у своїх спогадах зазначала, що піп не дозволяв їй спілкуватися з селянами і шпигував за нею [8]. Матеріали газети «Більшовицька правда» дозволяють говорити про широку участь учителів у антирелігійній пропаганді не тільки в стінах школи, але й серед широких кіл громадськості [36].

У період канікул хороший педагог також не сидів, склавши руки. У канікулярний час учителі підводили підсумки навчання, відвідували учнів, організовували читку художньої літератури, виступали з доповідями, проводили зльоти, наради, конференції різного рівня, обговорювали постанови уряду і партії тощо [4; 6]. Також учителі брали активну участь у художній самодіяльності та вели роботу різноманітних гуртків [14].

Важливою частиною образу ідеального радянського вчителя був його зовнішній вигляд. На шпальтах газет друкувалося чимало портретів радянських діячів і ударників праці, серед яких чільне місце посідали і вчителі. Тільки за період з 1 січня по 31 грудня 1937 р. «Більшовицькій правді» було поміщено 8 світлин кращих педагогів Вінниччини і СРСР та 13 фото майбутніх учителів.

Здебільшого це були парадні портрети, де освітяни поставали у кращому одязі, серйозні та вдумливі. Тільки іноді на фото обличчя вчителя прикрашала посмішка. Інший варіант зображень – це показово буденні фото (але все одно у кращому вбранні), що зображали вчителів за роботою або відпочинком. Зовнішній вигляд кращих педагогів був доволі стандартизованим: для жінок-вчителів – це охайна зачіска, здебільшого коротка, якщо волоси довгі, то вони забрані у гулю. Чоловіки-вчителі – теж з коротким охайним волоссям, чисто поголені. Спільною рисою одягу представників обох статей був класичний костюм, зазвичай темного кольору у поєднанні з світлою блузою (сорочкою). У чоловіків час від часу присутня навіть краватка, жінки іноді одягнені у блузу зі спідницею або сукню доволі консервативного фасону [8; 42]. Портрети покликані були демонструвати статус учительської професії, високий рівень достатку і задоволення від виконання професійного і громадянського обов'язку. Такі світлини повинні були формувати позитивний імідж освітян і надихнути молодь на наслідування, переконувати широку громадськість у перевагах професії вчителя.

«Більшовицька правда» широко висвітлювала різноманітні способи заохочення кращих учителів. Так, учитель-комсомолец Іван Рибін «удостоївся честі бути занесеним на дошку кращих людей свого міста» [22]. В умовах дефіцитів товарів першої необхідності і загального низького рівня

життя, важливе значення для освітян мали і цінні подарунки, путівки, екскурсії до Києва, Москви, Ленінграду (Петербургу) і навіть на Біломорканал ім. Сталіна, якими регулярно нагороджували кращих працівників. Про це ми знаходимо не мало публікацій у «Більшовицькій правді» [4; 31].

Важливим методом заохочення, беззаперечно, були публікації матеріалів про педагогів, що мали успіхи у професійній діяльності. Кращі вчителі поряд з партійними і державними лідерами отримували привілеї через періодичні видання звертатися до широких мас населення, що саме по собі було дуже почесним. Так, для спогадів Катерини Миколаївни Крижанської, яка мала 22 роки педстажу, завідувала школою і стала членом сільради, було виділено майже 2 полоси газети. Жінка з негативом згадує старе життя при царі і резюмує: «ні за що в світі не проміняла б своєї сільської вчительської роботи ні на яку іншу» [8]. В унісон цьому вислову звучать і слова вчителя географії Р. А. Трахтенберга: «Яке щастя жити і працювати у щасливу сталінську епоху. Яка гордість бути радянським вчителем і брати участь у найпочеснішій справі виховання молодого покоління в дусі комунізму [...] Партія і уряд створили нам, радянським вчителям, всі умови для роботи. У жодній країні немає такого піклування за дітей, за школу, як в країні соціалізму» [31].

Почесним способом висловлення довіри було висування учителів до Верховної Ради СРСР. Так, «Більшовицька правда» повідомляла: «Учительство в нашій країні виросло у велику політичну і культурну силу. Радянський народ, обираючи найвищий орган державної влади – Верховну Раду СРСР, високо оцінив учительство, обравши 19 кращих радянських вчителів...» [25].

Ще одним проявом визнання внеску педагогів у справу побудови соціалізму та виховання молоді були урядові нагороди. Так, у газеті «Більшовицька правда» містяться стаття, про відзначення п'ятьох кращих музичних педагогів Москви «Орденем Трудового Червоного Прапора» [12].

На шпальтах газет присутні і приклади антигероїв («освітнього фронту»), яких засуджували і не радили наслідувати пересічному учителю. Таким став завідувач школи с. Слобідці-Красилівській Вінницької області Горецький, який не дбає про опалення для школи, «пиячить, поводить себе так, як не личить радянському вчителю» [2]. Примітно, що герої освіти на шпальтах газет, як правило, особи персоніфіковані, їх з повагою називають по імені і по батькові, а антигероїв – тільки по прізвищу, їм дають прізвиська і нерідко висміюють. Так, інспектора сектору освіти дорослих Вінницького облвідділу освіти Осанюка за зневажливе ставлення до вчителів, некомпетентність, брехню назвали «Хлестаков з Облосвіти» [6]. Критиці підлягали не тільки професійні якості педагогів, але й моральні. Так, «мерзотнику» в органах освіти, який втік від вагітної дівчини, відхрещується від сплати аліментів, було присвячено статтю у «Більшовицькій правді» 2 лютого 1937 р. [8]. Роль антигероя відведено і вчителю, що весь час писав скарги, вчителю-наклепнику [38].

У газетних публікаціях надаються і негативні приклади роботи загалом позитивних з точки зору влади вчителів, яким вказували на помилки: надто м'яке оцінювання знань учнів, недостатній професійний рівень, відсутність систематичної роботи над помилками учнів, відсутність дисципліни, а іноді і «лівацькі тенденції у визначенні завдань, які повинні виконувати учні» [11; 35].

Поряд з конструктивною критикою роботи педагогів на шпальтах газет знайшла відображення і критика репресивна. Разом з п'яницею, неробою і аморальною людиною шельмували і антигероїв освітньої галузі іншого гатунку – так званих «ворогів народу», що «нарочито розвалювали шкільну роботу, розсаджували своїх людей для шкідництва»; «ворожих «теоретиків» педології, «троцькістів», «націоналістів» [10; 17]. Питання «шкідницької дії ворогів народу в обкомі спілки і облосвіти, що викриті славними органами НКВС», обговорювали навіть на обласній конференції профспілки початкових і середніх шкіл, що проходила у Вінниці 25 січня 1938 р. [24].

Висновки. Отже, матеріали газети «Більшовицька правда» відкривають перед дослідниками широкі можливості реконструкції уявлень владних структур про зразкового радянського педагога. Радянський вчитель в періодичній пресі кінця 1930-х постає як особа, що має високий соціальний статус, авторитет у суспільстві, стабільне матеріальне становище, великі перспективи кар'єрного росту. Такий вчитель є професіоналом своєї справи, постійно працює над підвищенням кваліфікації та ідеологічної підготовки, є послідовним борцем за комунізм та атеїстичний світогляд, він бере активну участь майже у всіх суспільних справах, радо працює в неробочий час, і виступає прикладом для наслідування не тільки для учнів і колег, але й широкого загалу. Ідеальним стандартам відповідає навіть зовнішній вигляд зразкового педагога. Формування образу пересічного

радянського вчителя відбувалося шляхом протиставлення позитивних героїв-ударників «освітнього фронту», яких більшість і окремих антигероїв, на яких лежить провина за всі проблеми освітньої сфери. Характерними рисами негативного вчителя був низький рівень соціальної активності та професіоналізму, різноманітні ідеологічні «збочення» (троцькізм, буржуазний націоналізм, фашизм), шкідництво, пияцтво, халатність, аморальна поведінка і низький авторитет.

Проте змальований пресою образ радянського вчителя-ударника загалом був глорифікованим і мав небагато спільного з реальним пересічним учителем доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Белова Н. А. Повседневная жизнь учителей / отв. ред. М. Ю. Мартынова. – М.: ИЭА РАН, 2015. – 228 с.
2. Більшовицька правда. – 1937 – 2 січня. – №4 (1340).
3. Більшовицька правда. – 1937. – 12 січня. – №10 (1346).
4. Більшовицька правда. – 1937. – 16 січня. – №13(1349).
5. Більшовицька правда. – 1937 – 17 січня. – №14 (1350).
6. Більшовицька правда. – 1937 – 20 січня. – №16 (1352).
7. Більшовицька правда. – 1937 – 21 січня. – №17 (1353).
8. Більшовицька правда. – 1937. – 8 лютого. – №31(1367).
9. Більшовицька правда. – 1937. – 14 лютого. - №36 (1372).
10. Більшовицька правда. – 1937 – 16 лютого. – №38 (1374).
11. Більшовицька правда. – 1937. – 4 квітня. – №77 (1413).
12. Більшовицька правда. – 1937. – 29 квітня – №98 (1434).
13. Більшовицька правда. – 1937. – 30 травня. – № 122 (1458).
14. Більшовицька правда. – 1937. – 21 червня. – №140(1476).
15. Більшовицька правда. – 1937. – 2 жовтня. – №226 (1562).
16. Більшовицька правда. – 1937. – 8 жовтня. – №231 (1567).
17. Більшовицька правда. – 1937 – 10 жовтня. – №233 (1569).
18. Більшовицька правда. – 1937. – 12 жовтня – №235 (1571).
19. Більшовицька правда. – 1937. – 30 жовтня. – №250(1586).
20. Більшовицька правда. – 1937. – 3 листопада. – №253(1589).
21. Більшовицька правда. – 1937. – 16 листопада. – №262(1598).
22. Більшовицька правда. – 1938. – 5 січня. – №4 (1641).
23. Більшовицька правда. – 1938. – 22 січня. – №18(1655).
24. Більшовицька правда. – 1938. – 27 січня. – №21(1658).
25. Більшовицька правда. – 1938. – 27 лютого. – №47(1684).
26. Більшовицька правда. – 1938. – 10 березня. – №56(1693).
27. Більшовицька правда. – 1938. – 23 березня. – №67(1704).
28. Більшовицька правда. – 1938. – 2 квітня. – № 75(1712).
29. Більшовицька правда. – 1938. – 8 квітня. – №80 (1717).
30. Більшовицька правда. – 1938. – 29 квітня. – №98(1735).
31. Більшовицька правда. – 1938. – 1 вересня. – №201 (1838).
32. Більшовицька правда. – 1939. – 14 січня. – №11(1948).
33. Більшовицька правда. – 1939. – 17 січня. – №14(1951).
34. Більшовицька Правда. – 1939. – 4 лютого. – №28(1965).
35. Більшовицька правда. – 1939. – 5 лютого. – №29(1966).
36. Більшовицька правда. – 1939. – 6 лютого. – № 30(1967).
37. Більшовицька правда. – 1939. – 14 лютого. – №36(1973).
38. Більшовицька правда. – 1939. – 16 лютого. – 38(1975).
39. Більшовицька правда. – 1939. – 25 лютого. – №46(1983).
40. Більшовицька правда. – 1939. – 5 березня. – № 52 (1989).
41. Більшовицька правда. – 1939. – 5 квітня – №78 (2015).
42. Більшовицька правда. – 1939. – 12 квітня. – №84(2021).
43. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1936. – К.: Вид. ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1936. – Т. 1. – № 1–24.
44. Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 456 с.
45. Редько Ф. А. До підсумків атестації вчителів / Ф. А. Редько // Комуністична освіта. – 1938. – № 11. – С. 24–25.

46. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.

REFERENCES

1. Belova N.A. Povsednevnaia zhyzn uchytel'ei / otv. red. M. Yu. Martynova. – M.: УЭА РАН, 2015. – 228 s.
2. Bilshovytska pravda. – 1937 – 2 sichnia. – №4 (1340).
3. Bilshovytska pravda. – 1937. – 12 sichnia. – №10 (1346).
4. Bilshovytska pravda. – 1937. – 16 sichnia. – №13(1349).
5. Bilshovytska pravda. – 1937 – 17 sichnia. – №14 (1350).
6. Bilshovytska pravda. – 1937 – 20 sichnia. – №16 (1352).
7. Bilshovytska pravda. – 1937 – 21 sichnia. – №17 (1353).
8. Bilshovytska pravda. – 1937. – 8 liutoho. – №31(1367).
9. Bilshovytska pravda. – 1937. – 14 liutoho. – №36 (1372).
10. Bilshovytska pravda. – 1937 – 16 liutoho. – №38 (1374).
11. Bilshovytska pravda. – 1937. – 4 kvitnia. – №77 (1413).
12. Bilshovytska pravda. – 1937. – 29 kvitnia – №98 (1434).
13. Bilshovytska pravda. – 1937. – 30 travnia. – № 122 (1458).
14. Bilshovytska pravda. – 1937. – 21 chervnia. – №140(1476).
15. Bilshovytska pravda. – 1937. – 2 zhovtnia. – №226 (1562).
16. Bilshovytska pravda. – 1937. – 8 zhovtnia. – №231 (1567).
17. Bilshovytska pravda. – 1937 – 10 zhovtnia. – №233 (1569).
18. Bilshovytska pravda. – 1937. – 12 zhovtnia – №235 (1571).
19. Bilshovytska pravda. – 1937. – 30 zhovtnia. – №250(1586).
20. Bilshovytska pravda. – 1937. – 3 lystopada. – №253(1589).
21. Bilshovytska pravda. – 1937. – 16 lystopada. – №262(1598).
22. Bilshovytska pravda. – 1938. – 5 sichnia. – №4 (1641).
23. Bilshovytska pravda. – 1938. – 22 sichnia. – №18(1655).
24. Bilshovytska pravda. – 1938. – 27 sichnia. – №21(1658).
25. Bilshovytska pravda. – 1938. – 27 liutoho. – №47(1684).
26. Bilshovytska pravda. – 1938. – 10 bereznia. – №56(1693).
27. Bilshovytska pravda. – 1938. – 23 bereznia. – №67(1704).
28. Bilshovytska pravda. – 1938. – 2 kvitnia. – № 75(1712).
29. Bilshovytska pravda. – 1938. – 8 kvitnia. – №80 (1717).
30. Bilshovytska pravda. – 1938. – 29 kvitnia. – №98(1735).
31. Bilshovytska pravda. – 1938. – 1 veresnia. – №201 (1838).
32. Bilshovytska pravda. – 1939. – 14 sichnia. – №11(1948).
33. Bilshovytska pravda. – 1939. – 17 sichnia. – №14(1951).
34. Bilshovytska Pravda. – 1939. – 4 liutoho. – №28(1965).
35. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 liutoho. – №29(1966).
36. Bilshovytska pravda. – 1939. – 6 liutoho. – № 30(1967).
37. Bilshovytska pravda. – 1939. – 14 liutoho. – №36(1973).
38. Bilshovytska pravda. – 1939. – 16 liutoho. – 38(1975).
39. Bilshovytska pravda. – 1939. – 25 liutoho. – №46(1983).
40. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 bereznia. – № 52 (1989).
41. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 kvitnia – №78 (2015).
42. Bilshovytska pravda. – 1939. – 12 kvitnia. – №84(2021).
43. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1936. – K.: Vyd. VUTsVK «Radianske budivnytstvo i pravo», 1936. – T. 1. – № 1–24.
44. Kuzmenko M. M. Naukovo-pedahohichna intelihtentsiia v USRR 20–30-kh rokiv: sotsialno-profesiinnyi status ta osvithno-kulturnyi riven / M. M. Kuzmenko. – Donetsk: Nord-Pres, 2004. – 456 s.
45. Redko F. A. Do pidsumkiv atestatsii vchytel'iv / F. A. Redko // Komunistychna osvita. – 1938. – № 11. – S. 24–25.
46. Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2012. – 786 s.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2017 р.